

Alapműveletek és mesterfogások

KŐRIZS IMRE: POETA.DOC. VERSEKRŐL PRÓZÁBAN

„Mondd, miért nem értem a mai költőitek verseit? Vagy miért is nem írnátok fölélük, hogy »emberi fogyasztásra alkalmatlan«?” – írja Garai Gábor egyik satirikus versében, egy orvos értelmiségi szájába adva az idézett kérdéseket. A poétikai peremre sodródott Garait ma nyilván nagyon kevesen olvassák, de akik felütik, aligha találkoznak az „alkalmatlansági” vádak és imperatívuszok olyan sokaságával, mint amilyenek például egy-egy Tandori Dezső- vagy (hogy egészen friss példával éljek) egy Szócs Petra-kötetet kísérhetnek. Ráadásul a tapasztalat azt mutatja, hogy aki nem érti a maiakat, az a régieket sem érti túlságosan jól. Persze értés és értés között óriási a különbség, még akkor is, ha nem csak a professzionális és laikus versolvasói szövegtechnikák nyilvánvaló különbségeire gondolunk.

A verselemzés úgymond alapművelet: és nem csak az irodalomértésé, az irodalomtudományé, a kritikáé, hanem például az irodalomterápiáé vagy bizonyos konkrét pedagógiai tevékenységeké is. A verselemzés mégis hatványozottan nehéz foglalatosság. Noha a mai elvárások szerint már nem kell olyan megválaszolhatatlanul dermesztő kérdésekre egzakt módon megfelelni, hogy egészen pontosan miről szól a vers, hogy mit akar mondani a szerző, a szöveg, hogy mi a szöveg poétikai vagy politikai stb. üzenete, mégsem egyszerű, mert a lelkünk mélyén azon fölül, hogy a versben magunkat keressük és találjuk meg, mégiscsak kíváncsiak vagyunk a fenti kérdések lehetséges válaszaira. A kedvenc verseinket egyszerűen értjük, sokszor akkor is, ha ezt az értést szavakba foglalni nem könnyű. Mindenesetre nem árt megnyitni a szövegteret, játszótérre, küzdőtérre, vagy épp belakható, otthonos tereppé kell alakítani, konkrét és egyértelmű válasz helyett értelmezési javaslatokkal, releváns kérdésekkel előállni, koherensen végiggondolni egy lehetséges, önmaga viszonylatai között kérelhetetlenül logikus, ugyanakkor szellemes magán- vagy közérdekű, esszéisztikus vagy akár tudományos szigorral megalkotott olvasatot. Nem egyszer megesik, hogy a vers látszatra egy-egy értekezés kiemelt tárgyaként mutatkozik, mégis mindössze egy elméleti futam lábujgyete lesz. Minden vers más analitikust igényel, hiszen sok esetben azt is nehéz megmondani, hogy tulajdonképpen mi a vers, hogy ki mit képes versé olvasni. A kódolvasásában kiművelt titokfejtő, az éleslátó detektív munkája sem elég: egy verselemzéstől azt várjuk, hogy az eredmény is legyen kissé versszerű, pontosabban esszéisztikus, szellemes és jó dramaturgiájú, hogy bizonyos mértékig megőrizve fejtse meg a titkot. Hogy miközben az elemző megvilágít valamit, az eredményt jó arányérzékkel közvetítse, és alkalmazzon néhány látványosabb mesterfogást is. Csáljon be a labirintusba, aztán vezessen is ki onnan.

Az antik, horatiusi köldökélv szerint elrendezett elemzésgyűjtemény koncentrikusan szerveződő ciklusokból áll össze, melyek egy markáns középpont köré képeznek tematikus „héjakat”. A középpontot a műfordítás-elemzések adják, ezeket öleli körbe a klasszikusok két csoportja, azokat pedig a kortársak köre. A klasszikus és kortárs elkülönítés az időkategóriákon alapszik.

A központi magban kiemelt szerepet kap Horatius, akiről a klasszikus filológus szerző számos merész és izgalmas tanulmányt publikált, s akinek számos művét fordította magyarra ugyancsak innovatív módon. A híres Leuconoe-óda Trencsényi-Waldapfel-féle fordítása nem oldja meg a *carpe diem!* várva várt frappáns magyarítását. „Holnapokat ne várj!” – kb. ez a felismerés deriválható a fordításból azzal az imperatívusszal együtt, hogy „élvezd, míg teheted” (mármint az előző sorban rekedt napot). Az „élj a mának!” változatot már a kommentár mondja ki, majd Berzsényi sikereesebb saját, ámbátor horatiusi gyökerű megoldásához irányít. Ez az az eset, amikor előbb meg kell tanulni a megkeresendő szállóigét, minthogy a magyar fordításból értelem-szerűen és nyilvánvalóan felkínálkozna. Tetszetős, latin amorózósan heves szerelmi sürgetés-e ez a vers, vagy a hókuszpókuszok és horoszkópok jóslataiban és az elérhető hedonizmusban menedéket kereső létszorogatótságról is szól? Nyilván erről is, arról is. Horatius kerül előtérbe egy Maecenas-töredék ötletes kontextualizálásakor is. Ebbe a nagyívű környezetrajzba még Gertrud Stein elképzelt Picasso-portréjának szellemes analógiája is belefér, és elegáns helyük van a szövegkritikai fejtegetések felkínálta verstani korrekcióknak is. Az elemzés itt lényegében a „helyes” versszöveg megteremtésének nyomait követi: az írás így válik a filológia dicséretévé, a szöveg materialitásának sosem eléggé hangsúlyozott szószólójává, a kulturális emlékezet működéskének analízisévé.

Catullust Kőríz saját prózafordításában adja, a szapphói ritmika helyett a belső rezdülések ritmusára fókuszálva. Nyilván sokkal közelebb férközhet így a vers filológiájához, de alighanem az olvasó nagyobb képzelőerő-aktiválásra van utalva ahhoz, hogy míves verssé gondolja mindazt, amit az alapos elemzés a felszínre vet. Imre Flóra viszonylag friss magyarítása, aki elemzett költőként a kortásaknak szánt fejezetben fel is bukkan, 2008-ban a *Holmiban* az intertextusok pazar tűzijátékába és a fordítói-alkotói technika lélektanába ágyazva értelmezte a verset, bár talán kissé jobban megkönnyíthette volna az olvasó dolgát. Az utolsó strófában Imre Flóra szerint is van „valamiféle kívülállóság, ironikus közbeszólás”. Kőríz szerint ez a strófa idézet az imádott hölgytől, vagy jobban mondva Lesbia kommentárja a férfiatlannak ható verses ellágyulásra. Az otium „pihenisítiszként” és a business ellentétéként való értelmezése kivételesen plasztikus.

Kossuth Lajos *Macbeth*-fordításrészlete befejezetlensége ellenére Kőríz értelmezésében élénk résztvevője lesz a Shakespeare-fordítások színpadának Döbrentei, Szász Károly és Szabó Lőrinc mellett. Ezek a kontextualizálások ugyancsak inspiratív hozadékaik a kötetnek.

„Nincs élvezhető és a pontosság mégoly homályos követelményeinek is megfelelő modern magyar fordítása Vergilius *Aeneis*ének. Már a legutóbbi, Kartal Zsuzsáé sem valami friss: harmincöt éve jelent meg, és hemzseg a magyartalanságoktól, félreértésektől” – ezekkel a mondatokkal indul az *Aeneis* egy részletét Sebők Árpád fordításában taglaló fejezete. Ám amikor azt olvassuk, hogy: „Ám Dídó urnét rég szívбай gyötri, balában / Sérvet röjtöget, és suttonlágoktól evődik”, önkéntelenül komikusnak érezzük ezt a fordítást, és inkább szórakoztató eposzparódiára gyanakszunk még akkor is, ha Kőríz ügyesen érvel amellett, hogy Dido királynőről itt sokkal több emberi vonás derül ki, mint más fordítóknál. Kár, hogy Baróti Szabó Dávid hangulatos fordítása nem kerül bele az értelmezői horizontba, bár a modern *Aeneis* hiányán

az sem segít. A Sebők-féle fordítások egyes megoldásai arra vitathatatlannul jók, hogy a hatalmas eposz testének egy-egy ízületét markánsabban érzékeljük, de a teljes testkép ettől még nem lesz különösebben vonzó.

A Fordítások fejezet szövegei többségükben fordítói kuriózumok, s az elemző kétszer is a prózafordítás mellett dönt. Ez talán a kortárs műfordítói elvek üdvös diverzifikálódásának és a stabilnak hitt univerzális módszer elbizonytalanodásának köszönhető. A „klasszikus” fordítások bőre hámlik, repedezik, hegesedik.

Az „instant remekművek” elemzése talán nehezebb, mint a kuriózumoké, hiszen az értelmezés eleven vagy hámló, esetleg sérült rétegeivel is illik kezdeni valamit. Kölcsey himnuszának értelmezéséről folytatásos írás született, mindkettő elsősorban szójelentéstani nüanszokra hívja fel az olvasó figyelmét, széles szakirodalmi bázisra támaszkodva, ugyanakkor a szelekcióból koherens olvasatot kibontva. Czóbel Minka vagy Londesz Elek szinte már nem is kuriózum például a klasszikusok közé sorolt Turcsányi Elekhez vagy a Karinthy és Canetti környezetéhez tartozó Gordon lbyhez viszonyítva. A Radnóti *A Nílus himnusza* című, később átdolgozott, így lényegében láthatatlanná vált verséről szóló fejtegetés jóval túllép a szövegelemzés hagyományos problémáin: izelítőt ad a filológusi detektívmunkából is. Az Illyés változó poétikájáról szóló vers elemzésekor kivételesen izgalmas jelenség egy mellékszál, ugyanis a rím minőségének alakulástörténete is kibontakozik: az Illyés-féle rímelés Kosztolányi szavaival élve olyan laza, mint a „gatya, vagy egy borjuszájú ing”. A „legrosszabb” rímpár az elemzett versben a kutya–Gyula. „Csakhogy erre igaz a paradoxon: olyan rossz, hogy már jó” – mondja Kőríz.

Kőríz Imre profi verselemző: több ágra szakadó verselemzésfolyama magabiztosan hömpölyög és kristályosan csillog minden ágában. Érzékelhető, hogy költő elemez költőket, szakmai empátia és hedonista birtokvágy kettőssége jellemzi a szövegeit. És ami a legszembetűnőbb: Kőríz megtalálja azt a saját nyelvet, mely nem hódol be az irodalomtudományi bűvészkedés varázsszavainak, de nem is becsüli alá az elméleti támpontokat vagy aktuális beszédmódhullámokat. Közel marad a vershez, szinte túl közel merészkedik hozzá, és vállalja is a sokszor mélyfilológiai testközelséget. Retorikailag sosem ártatlan: nem riad vissza a reklámtól, a bombasztikus megfogalmazásoktól sem, de szellemes poénokból is akad bőven. A legizgalmasabb az a plasztikusság, ahogy a címbe emelt és ironikussá redukált poeta doctus alapállás a leginkább rá, és kevésbé az elemzés tárgyaira vonatkozik. Kőríz Imre olvasottsága, tudása, asszociatív árnyalástechnikája magával ragadja az olvasót anélkül is, hogy a verselemzést kultuszteremtő anekdotázássá transzformálná, vagy életrajzi kifestőkönyvvé degradálná a költészetet. Nem költőkultuszokat teremt, hanem a versolvasás kultuszát propagálja: a lelki higiénia energiakiadásában bízik, és saját ízlésében, magabiztos választásainak argumentumaiban, bár olykor úgy tűnik, hogy jobban élvezzi a kihívást, mint a választott szöveget.

Az olvasó ámul vagy bedől, mintha egy frappáns bűvésztükköt látna, máskor elismeri az adott értelmezés jogosságát, megint máskor örömmel vitatkozna. A szövegek csak részben szoros olvasatok, nem egyszer helyzetjelentések a líra aktuális közérzetéről, vagy frappáns esszébetétek. Nem egyszerű elnyerni egy olyan közönség kegyeit, amelyet előbb meg kell nyerni a versnek, a fogékonyságból élményt kell alkotni. A *Magyar Narancs*, melyben ezek az írások először jelentek meg, erre kivéte-

lesen alkalmas terep, hiszen ezt a bravúrt már például a nyelvészet vagy a klasszikus zene terepein is sikerült végrehajtani, hogy László Ferenc egészen kivételes, azóta kötetben is megjelent irodalmárportréit ne is említsem. Ezek a könyvbe kívánczó szövegek nem egyszer vetik fel a kérdést, hogy a „végleges” változatban meg kell-e hagyni a meggyőzés kultúrmunkájának szövegnyomait is, vagy jöhet-e az in medias res, hiszen egy könyv mégiscsak könyv.

Olykor maga Kőríz teremt kivételesen nehéz helyzetet saját magának. „Imre Flóra szép verseket ír. Nincs könnyű dolga, mert a szépség egy ideje gyanús: könnyű giccsnek nézni” – kezdi például az egyik verselemzést. Dramaturgiailag ugyan kifejezetten erős felütés, és csak egy retorikai fitneszprogrammal felérő hatásossággal sikerül ledolgoznia azt a zsíros gyanakvást, mely minden kezdeti magyarázat ellenére önkéntelenül rárakódik az olvasóra. Minden értelmezés előtt ott a szöveg, a viszonyítási terep, melyen vagy követjük Kőríz poetoturisztikai jelzéseit, vagy le-lekanyarodunk a kijelölt ösvényről.

Akad olyan költő is, akinek a könyvében „sok vers szerkezeti egyenetlenségei kiforrotlanságra vallanak”, de mindig jön a korrigáló, a szabadító de, és kiderül, hogy van kárpótlás, és nem is akármilyen. Ez a dinamika bátorságot követel: minimum egy markáns kritikust. Kőríz nem bocsát meg, nem keres magyarázatot, ő a kompenzálást keresi, hogy van-e második esély, hogy hol van a kézzelfogható nagyság, hiszen a hiba többé-kevésbé természetes „szakmai” kísérőjelenség.

Nem elégszik meg a fókusszal, rálát a tájra és feltérképezi azt. Külön szórakoztatóak a nagy panorámaképek, mint például Szócs Petra esetében a hiányok összeeresztése a mégis létezéssel: „Nem élménylíra, de nem is tárgyias, mindig annyira konkrét, hogy sosem igazán gondolati, és bár a *Kétvízköz*nek még epikus vetülete is van, az anekdotikus parlando is idegen tőle.” Egzakt módon nem fogalmazódik meg, hogy akkor végül is mi az, amit Szócs tulajdonképpen művel, mégis világosan kiderül.

Kőríz Imre nemcsak poeta doctus, de interpretator doctus is. Egyszerre jártas filológiában, értelmezésstanban, poétikában és a populáris regiszterben (bámulatos asszociativitással teremt hidakat kortárs vagy populáris jelenségek és irodalmi szövegek között, elég csak végignézni a névmutató izgalmas „szélsőségeit”: II. Erzsébettől Koncz Zsuzsáig, Whitney Houstontól Marx Károlyig sokan, sokféle megfontolásból szerepelnek benne). Hosszan és kedvvel sorolhatnánk a 350 oldalas kalandtúra további állomásait, kies pihenőhelyeit, bravúros dramaturgiával feltáruló látványgócait. Kőríz Imre könyve azonban nemcsak remek szöveg, hanem módszertani segédlet is, útmutató a versértéshez, a köznapi vershasználatához, de akár egy verselemző szeminárium problémaexponálásához is remek alapanyag. (*Osiris*)

CSEHY ZOLTÁN